

ЗА РАДЯНСЬКИМ СТАНДАРТОМ: ПОЛЬСЬКІ СЕЛЯНСЬКІ ДЕЛЕГАЦІЇ В УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ 40-х — ПОЧАТКУ 50-х років ХХ ст.

Фактичне завершення на кінець 1940-х років політичного протистояння між аграристськими та комуністичними партіями на користь останніх в Південно-Східній Європі створювало умови для реалізації радикальних аграрних перетворень. Проте витіснення таких традиційних селянських партій, як Польське стронництво людове та Партія дрібних сільських господарів Угорщини з арени прийняття принципових політичних рішень не означало їх повної дискредитації в середовищі сільської громадськості, що мала стати прямим учасником соціалістичного експерименту в сільському господарстві. Запозичення досвіду «переростання селянської кооперації в усупільнені виробничі форми» в СРСР на рубежі 40-50-х років ХХ ст. стає особливо актуальним. З цією метою розгортається програма відвідування радянських республік і, насамперед, порубіжної України селянськими громадсько-політичними делегаціями країн «народної демократії». В 1949 р. Україну відвідали три польські селянські делегації (667 делегатів), дві — чехословацькі (79 делегатів) та делегація у складі 38 румунських селян [1]. В наступному році в республіці побували не лише понад 240 польських селян, але й представники сільської громадськості Чехословаччини, Угорщини та Румунії [2].

Втілення в життя соціалістичної ідеї «трансформування селянської кооперації в колгоспи» передбачало створення умов для ефективної демонстрації здобутків колективізації в українському селі та відповідний добір громадсько-політичних організацій країн-позичальників радянського досвіду. В 1951 р. в рамках відповідного добору в представництві делегацій, що відвідували Україну, було значно розширено їх якісний склад: окрім селянських делегацій, УРСР відвідали представники Добровільного товариства сприяння армії Угорщини, працівників МТС Східної Німеччини, чехословацького об'єднання профспілок. В 1952 р. в Україні побувало 5 профспілкових організацій Болгарії, Польщі, Румунії, Чехословаччини та Угорщини з обов'язковим представ-

ництвом профспілки сільськогосподарських робітників [3].

Розширення контингенту делегованих вимагало жорстких організаційних засад. З 65 делегацій (в кількості 995 осіб), що перебували в УРСР в 1951 р., 38,5% «обслуговувалися» міністерствами, урядовими організаціями та апаратом ЦК КП(б)У, 29% закріплювалися за територіальними радами профспілок, 17% — за ЛКСМУ [4].

За умов зрощення компартійних структур з формалізованою системою радянських громадських об'єднань це означало щільне опікування громадських і неурядових за статусом організацій з боку партійно-урядових органів. Посилена увага компартійного керівництва до делегацій, що відвідували Україну по лінії сільського господарства, була викликана курсом ЦК ВКП(б) на впровадження досвіду радянського господарсько-громадського будівництва в середовище селянської громадськості країн Південно-Східної Європи. Московське керівництво вбачало в створенні колективних господарств (на противагу селянській кооперації) початок реалізації власних уявлень-вимог щодо соціалістичних перетворень в країнах «народної демократії», хоч йшлося про побудову фундаменту індустріального суспільства закритого зразка з обмеженим політичним селянським представництвом.

Сам процес ознайомлення учасників селянських і профільних громадських делегацій зі здобутками колгоспно-кооперативної системи в УРСР проходив у жорсткому режимі добору об'єктів для демонстрації, визначення відкритих зон та шляхів проведення екскурсій, відповідної фільтрації контингентів сільського населення, визначених для контактів з зарубіжними делегаціями, та контролю з боку органів державної безпеки. Так, друга польська селянська організація в Українській РСР відразу після прибуття в Київ була розподілена на 7 груп, що виїхали на підготовлені об'єкти в задалегідь визначені регіони Київської, Полтавської, Сумської, Харківської, Одеської, Сталінської та Дніпропетровської областей, де відвідали 27 колгоспів, 9 МТС, 2

радгоспи тощо [5]. У делегації загальною чисельністю 165 осіб більшість складала члени ПОРП (108 чол), а решта належала до селянських політичних організацій та громадських об'єднань на зразок Спілки селянської взаємодопомоги [6]. Польське політичне керівництво свідомо йшло на комплектування селянських делегацій обмеженим контингентом своїх політичних опонентів, оскільки ступінь довіри до представників селянських організацій у пересічного польського селянина був вищим, аніж до функціонерів ПОРП. Щоправда, така тактика породжувала певні колізії. Окремі делегати — члени Стронництва людowego та інших селянських партій прибували в Україну з підозрою, що їм будуть демонструвати спеціально підібрані колгоспи та колгоспники, робили спроби порушити спеціальний демонстраційний режим і намагалися поспілкуватися з колгоспниками за власним вибором.

Одним із завдань перебування польських селянських делегацій в УРСР була ідеологічна переорієнтація членів опозиційних політичних організацій ПНР з метою дискредитації діяльності Стронництва людowego. На шляху до виконання зазначених завдань була запроваджена персональна ідеологічна обробка делегатів-членів ПСЛ. Так, після перебування в УРСР члена ПСЛ селянки Юзефи Дюри були отримані додаткові аргументи в агітаційно-пропагандистській компанії ПОРП за усупільнення сільського господарства. Жінка «розкаялася» в діяльності своєї партії, що базувалася на неприйнятті радянської моделі суспільного розвитку в аграрно-господарській та культурно-освітній сферах, і пообіцяла членам делегації та радянським уповноваженим розповісти після повернення в Польщу про усе побачене для того, щоб «змити пляму ганьби на її житті, якою було перебування в партії Миколайчика» [7].

Під час перебування польської делегації в березні 1949 р. в Київській, Одеській та Харківській областях УРСР відбулися дискусії на тему: «Чому ми повинні організувати колгоспи в Польщі?» Деякі делегати оголосили заяви, що після повернення в Польщу вони візьмуть на себе роль ініціаторів перетворень польського села і створення колгоспів [8]. Різким дисонансом в загальному хорі прихильників радянізації суспільного укладу польського села прозвучав виступ заступника генерального секретаря ПСЛ Б.Томаса, котрий взяв на себе сміливість заявити: «Польські селяни, що довгі десятиліття виховувались в душі капіталістичної та дрібнобуржуазної ідеології, не підготовлені до соціалістичних перетворень. В умовах, що склалися, нашим обов'язком є виховна робота в

середовищі селян, яка повинна проводитись протягом тривалого часу. Багато чого з досвіду колгоспів СРСР не можна переносити на польський ґрунт, й агітація за необхідність створення колгоспів в Польщі небезпечно тим, що може викликати поглиблення роздеру нації, де селянство є головною складовою частиною» [9].

Причини додаткової уваги з боку керівництва ПОРП до селян-членів ПСЛ, що входили до складу делегацій, перш за все лежали в площині пошуку відповідних форм впровадження в консервативну свідомість пересічного польського селянина-власника усвідомлення необхідності змін в системах землекористування та власності на засоби виробництва, адже для такого селянина досвід його сусіда важив більше за агітацію десятка партійців. Факт наявності в делегаціях домінуючої кількості селян позитивно вплинув на практику боротьби комуністів з впливом на селі Польського стронництва людowego, проте принципово не трансформував стереотипів свідомості основної маси селян, які за жодних умов не вважали за потрібне наслідувати в аграрному секторі радянський досвід. Якщо польський селянин агітував в своєму соціокультурному середовищі за переваги колгоспної системи СРСР, це підірвало пропагандистські позиції ПСЛ, проте дуже повільно діяло на свідомість селян [10].

Звіт КДБ Української РСР від 31 березня 1949 р. про поїздку делегації польських селян в колгоспи Дніпропетровської області зафіксував, що група у складі 24 осіб, з яких 21 належає до партійних рядів ПОРП, продемонструвала відхід від партійної лінії й виявила пролетарську пильність не за призначенням. Як підкреслювалося у звіті, «Деякі делегати у своїх розмовах поміж собою робили зауваження, що колгоспники живуть бідно й одягнені надзвичайно просто». Делегати-члени ПОРП Петляк, Квеля, Фельцман неодноразово відкрито висловлювали незадоволення, що їм показують лише те, що підготовлено до «театралізованих демонстрацій». Особливим предметом обурення став той факт, що членам делегації не дозволили вільно пересуватися без супроводу радянських уповноважених та взагалі відходити від групи [11]. Отже, центральне польське керівництво, зробивши наголос на форсуванні змін в сільському господарстві, не могло стовідсотково розрахувати навіть на членів власної партії, делегованих до УРСР. Комплектування селянських делегацій не обмежувалася активістами громадських об'єднань, членами партійних організацій СЛ, ПСЛ, ПОРП та пересічним селянством, що в своїй більшості складалось з одноосібників. Починаючи з

весни 1950 р., на територію України прибувають спеціалізовані профільні селянські делегації. Головною метою перебування таких делегацій в Українській РСР була підготовка керівників проміжних сільськогосподарських виробничих товариств до переходу на вищі рівні усупільнення. В травні — червні 1950 р. до України завітала чергова селянська делегація з Польщі, що складалася в переважній більшості із голів та членів польських товариств зі спільної обробки землі та керівників відділів сільського господарства місцевих адміністрацій [12].

Делегації польських селян, що відвідали українські колгоспи влітку та восени 1950 р., перш за все цікавились питаннями організації колгоспного виробництва, розміром корисної площі колективних та особистих господарств, проблемами управління колгоспами, нормами виробітку та показниками нарахування трудоднів, порядком взаєморозрахунків між МТС та колгоспами, податкообкладанням колгоспів державою [13].

На всі запитання членів делегацій керівництво колективних господарств, представники Мінсільгоспу та партійні функціонери давали відповіді з використанням заздалегідь підготовлених документів господарсько-облікового характеру (угод, кошторисів, облікових аркушів, табелів тощо), що свідчило про показово-демонстраційний підхід до висвітлення функціонування колгоспної системи Української РСР та ретушування багатьох прикрас їй недолків [14].

Підготовка огляду окремих колгоспів, крім господарсько-фінансових заходів, включала в себе заходи соціальної фільтрації населення українських сіл, що, на думку керівництва КДБ УРСР, могло поставити під загрозу ефективність демонстрування взірцевих колективних господарств. Особливу пильність було виявлено стосовно осіб, що переселилися з Польщі в ході репатріаційних акцій 1945-1946 рр. Зведення КДБ фіксували порушення режиму вибіркової соціальної лімітації у Дніпропетровській області весною 1949 р.: у колгоспі ім. Леніна Василівського району членам польської делегації Крулю, Хмелецькому та Влащукі, що входили до Стронництва людого, вдалося зустрітися з переселенцями. Це було відчутним прорахунком в діяльності «компетентних органів», оскільки зміст зазначеного спілкування не був лояльним щодо політики компартійного режиму. Переселенці вели бесіди з досить похмурим виглядом та обережно торкалися питань добровільного входження в колективні господарства. Вони розповіли, що після прибуття в Україну не хотіли їхати саме в цю місцевість, проте їх примусили це зробити й насильно усупільнили

їх майне й худобу [15].

Тоталітарний режим не обмежився персональною ідеологічною обробкою окремих членів делегацій та масовим агітаційним тиском на групи в цілому. Впровадження в масову свідомість міфу про переваги «кооперативно-виробничого» сектору на селі в умовах командно-адміністративного господарювання відбувалося також шляхом експорту пропагандистських матеріалів у країни «народної демократії» через структури Українського товариства культурного зв'язку із закордоном (УТКЗ) та по каналах Міністерства закордонних справ УРСР. Звіт про роботу УТКЗ за 1949 р. свідчив, що в країни «народної демократії» пересилалися як загальнополітичні та економічні пропагандистські матеріали, спеціально відібрані у організаціях та видавництвах УРСР, так і спеціальна сільськогосподарська література, зокрема, «Примірний статут сільгоспартілі», сільськогосподарський календарі. Аналіз витягів з листів читачів, направлених до редакцій польських газет у зв'язку з перебуванням в Україні польських селянських делегацій, що були відіслані ЦК ПОРП для ознайомлення з ними в ЦК КП(б)У наприкінці 1949 р., свідчить про наявність в середовищі польського селянства широкого спектру оцінок радянської колгоспної системи. Проте в усіх листах простежується незадоволення селян нечіткістю та двозначністю трактування інформації, що через друковані періодичні видання надходить пересічним письменним селянам країни про радянську колективну систему. Так, представник сільської громадськості з с. Браткові Свидчинської волості Жешувського повіту І.Кубіс зробив слушне зауваження стосовно відсутності мінімальної інформації про побут окремих сімей колгоспників України. Як зауважив він у своєму листі, *«кожна група селян розповідає про різноманітні речі — про санаторії, будинки відпочинку, профілакторії, металургійні заводи, МТС, колгоспи тощо. Проте ніхто з них, однак, не розповів на газетних шпальтах про простих людей, що працюють в колективних господарствах»* [16]. Далі в листі йшлося, що пересічного польського селянина передусім цікавлять умови життя і праці сімейних господарств, а не показники господарського функціонування усупільненого сектору в аграрній сфері. У загальній масі листів, що піддавали сумніву адекватність отриманої інформації дійсному стану речей в колгоспах, проте носили лояльний та поміркований характер, зустрічались і такі, в яких висловлювалась жорстка і гостра критика виробничої кооперації. Справедливо передбачаючи переслідування за листи такого змісту, автори, як правило, пересилали їх анонімно.

«Просто смішно, — писалося в одному з них, — коли знайомилися з колгоспними статутами в нашій пресі. Ми знаємо колгоспне життя з власного досвіду й можемо сказати, що СРСР пропонує брехню про колгоспну систему, викривляючи дійсний стан оподаткування колгоспів та нарахування за трудовими днями» [17].

Отже, підсумовуючи заходи по впровадженню радянського досвіду в практику аграрних перетворень східноєвропейських країн через ознайомлення селянських делегацій з наслідками участі громадських об'єднань радянського села України в тотальній колективізації сільського господарства, слід відзначити їх порівняно невисоку ефективність. Стале несприйняття переважною більшістю селянства східноєвропейського регіону радянської моделі перетворень соціально-економічної сфери села, пов'язане з традицією соціокультурного та господарського існування

цієї соціальної групи, не могло бути подолане компартійною пропагандою та міфотворенням про ефективність колгоспного устрою.

Посилання

1. ЦДАВО України. — Ф.1. — Оп.24. — Спр.185. — Арк.215.
2. Там само. — Спр.1891. — Арк.160,161—163.
3. Там само. — Арк.11—13; 164—170.
4. Там само. — Арк.3,4.
5. Там само. — Оп.23. — Спр.5823. — Арк.89.
6. Там само. — Арк.90,128.
7. Там само. — Арк.93,97.
8. Там само. — Арк.368.
9. Там само. — Арк.369.
10. Там само. — Арк.371.
11. Там само. — Арк.218.
12. Там само. — Арк.311, 315, 316.
13. Там само. — Оп.24. — Спр.186. — Арк.103—105.
14. Там само. — Арк.110,111.
15. Там само.
16. Там само. — Оп.23. — Спр.5823. — Арк.317.
17. Там само. — Спр.5826. — Арк. 21.
18. Там само. — Арк.31.

Сучасність

Юрій ПРИСЯЖНЮК,

доцент кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби Львівського національного університету ім. Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ЗА СУЧАСНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ УМОВ

Історично склалося так, що долі українського і польського народів тісно переплелися. Україна була активним учасником радянсько-польського співробітництва. Тісна співпраця об'єднувала чимало українських і польських підприємств протягом багатьох років: зокрема, київське об'єднання «Електронмаш» і польську фірму «Матронекс», заводи «Ера» і «Мера-Зап» в Польщі і підприємство кранів в Одесі; львівське об'єднання «Електрон» і Варшавський завод телевізорів. На території України працювало багато польських фірм з будівництва об'єктів соціальної сфери, серед них такі відомі, як «Енергопол» і «Будімекс». І цей перелік мож-

на було б продовжити. Загалом 250 підприємств СРСР і Польщі мали договори про співробітництво [1]. Спільно вирішувалися деякі проблеми в галузях освіти (університети Києва і Кракова, Львова і Любліна, Харкова і Любліна) та науки (науково-дослідні інститути електрозварювання, ядерної фізики, кібернетики, історії, біології та ін.) [2].

Частка України в товарообізі між країнами за часів СРСР становила 30%. В Україні знаходилося 16 різних зовнішньоторгових і виробничих підприємств Польщі. У Львові з метою розширення зв'язків було створено консульське представництво, Продовольча українсько-польська палата.